

Н.О.Химиця

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ У 1917–1918 рр.

© Химиця Н.О., 2000

Досліджено процес українізації навчальних військових закладів у 1917 р. та початки організації національної військової системи освіти протягом жовтня 1917 – квітня 1918 рр.

The article investigates the process of the ukrainization of the school military institution in 1917 and the beginning of the organization of national military system during the period from October 1917 to April 1918.

Період революційних подій 1917–1918 рр. був надзвичайно складним для утвердження української державності. Одночасно доводилося вирішувати кілька важливих державотворчих проблем: соціальну, політичну, військову. Власне процес національного військового будівництва гальмувався з одного боку – антимилітаристською політикою лідерів Центральної Ради, а з другого – майже повною відсутністю національно свідомих фахівців військової справи. Тобто, керівники тодішніх законодавчих та виконавчих структур відкидали важливу історичну істину, що саме військова еліта і створена нею армія завжди були початком держави та її вартівником. Проте, таке соціальне експериментування лідерів Центральної Ради не могло серйозно протидіяти закономірному та об'єктивному процесу – українському національному рухові серед російського війська, який, в свою чергу, спричинив активну українізацію всієї існуючої системи навчальних військових закладів колишньої Російської імперії.

У російській армії фахова військова підготовка розпочиналася з дитячих років і складалася з трьох етапів. Вже з 12 років хлопчиків муштрували у кадетських корпусах (згодом військових гімназіях). Напередодні Першої світової війни у 29 корпусах навчалося 11 тисяч кадетів. У перші дні революції деякі корпуси, розташовані на Україні, приєдналися до національного руху. Так, 12 березня 1917 р. у Києві рота кадетів, вихованців Володимирівського корпусу в кількості 150 чоловік виступила з підтримкою українських національно-політичних домагань [1, с.26].

Значно швидшими темпами проходила українізація військових (юнкерських) училищ. Такі військові школи, що безпосередньо готували офіцерські кадри, діяли в Києві, Одесі та Миколаєві ще до I-ї світової війни. Згодом, через нестачу офіцерських кадрів, на Україні було засновано декілька шкіл прапорщиків, що готували офіцерів-піхотинців. У Російській імперії навчання у таких закладах становило другий етап підготовки військових кадрів [2, с.8].

Перша спроба українізації військових шкіл була зроблена юнкерами Києва 30 березня 1917 р. Окреме зібрання юнкерів-українців усіх військових шкіл міста звернулося до Українського військового комітету, Ради робітничих і солдатських депутатів Петроград-

ської округи та військового міністра з вимогою, щоб: “1) всі полки, що стоять на землі українській, комплектувалися виключно з українців (солдатів та офіцерів); 2) українців, які скінчили військові школи, призначати в полки, які стоять на Україні; 3) для навчання у військових школах всіх українців посилати виключно в школи, що на українській землі” [3]. 9 квітня 1917 р. відбулося віче офіцерів, лікарів, військових урядовців, юнкерів та солдатів м. Харкова. У резолюції, яке винесло віче, також йшлося про те, щоби офіцерам-українцям дати право записуватися в українські полки по закінченню військових шкіл, шкіл прапорщиків, а українці-офіцери мали право переводитися туди, де є солдати-українці [4]. Більш рішучою була ухвала гуртка юнкерів і офіцерів Віленської військової школи у Полтаві. Вона містила вимогу створення національного українського війська. Для її реалізації гурток вирішив: пропагувати ідею заснування українських полків; налагоджувати стосунки з українськими військовими організаціями; посилати представників до військових українських організацій у Києві і Харкові; налагоджувати стосунки з місцевими українськими організаціями; підтримувати тісні стосунки з товаришами-українцями, що підуть у військо офіцерами; передплачувати на кожну роту українські часописи та журнали та дбати про поширення національної освіти між юнкерами й офіцерами [5].

У квітні 1917 р. українізація юнкерських шкіл набуває більшого розмаху. У військових школах колишньої Російської імперії активно діють українські товариства. Для координування їх роботи 15 квітня у Києві було засновано “Союз українських юнкерських товариств військових шкіл Росії” [6]. Всі заходи ця організація здійснювала, співпрацюючи з Військовим клубом ім. П.Полуботка. Також до Ради клубу входили два представники від юнкерських училищ м. Києва [7]. У кінці квітня засновується ще один координуючий орган – Всеукраїнська юнкерська спілка. Вона об’єднувала 32 військові школи [8]. Про мету створення цієї організації зазначалося у відозві Ради спілки так: “об’єднати всіх юнкерів, котрим не байдужа доля України, заснувати українські громади при кожній військовій школі” [9]. Також в цей період досить активно порушується питання про відкриття української військової школи у Києві [10]. Тому Рада всеукраїнської юнкерської спілки разом із Організаційним Українським Військовим Комітетом розпочала роботу над перекладом навчальної військової літератури [11].

Проте спонтанне поширення українського військового руху потребувало певної організації та плановості. Для цього за ініціативою Українського Військового Організаційного Комітету було розпочато підготовку до скликання 1-го Всеукраїнського військового з’їзду. Підготовку до з’їзду розпочала і Всеукраїнська юнкерська спілка. Так, Рада спілки звернулася з відозвою до всіх військових шкіл прислати своїх делегатів на з’їзд та організувала агітаційну комісію, яка безпосередньо займалася підготовкою військових шкіл до з’їзду [9].

1-й Всеукраїнський з’їзд, що проходив у Києві з 5-го по 8-ме травня 1917 р., прийняв окрему ухвалу щодо українізації військової освіти. В ній було визначено такі головні завдання: 1) викладати у військових школах українською мовою; 2) відкривати військові школи від найнижчих до вищих; 3) військові статuti та різні підручники перекласти на українську мову; 4) для українських військових громад і гуртків виписувати літературу (газети, журнали, книжки і агітаційну літературу) за державні кошти; 5) відкривати просвітні курси у війську [12, с.172]. З’їзд доручив практичне проведення українізації існу-

ючих вже на Україні шкіл військових (юнкерських, прапорщицьких, морських, авіаційних та ін.) Центральній Раді та Українському військовому комітетові.

Розпочалася активна праця щодо реалізації постанов з'їзду. Рада Всеукраїнської юнкерської спілки закликала Товариства юнкерів-українців всіх військових шкіл негайно надіслати списки юнкерів-українців, що бажають вступити до українського війська з повідомленням, коли мають скінчити школу і помітками Ради товариства про їхнє ставлення до національної справи [13]. Проте Тимчасовий уряд та загальноросійські партії вкрай вороже поставилися до таких домагань юнкерів і всіляко протидіяли українізації військових шкіл. У відповідь Всеукраїнська юнкерська спілка на загальних зборах 28 травня 1917 р. постановила – відмовитись від усіх вакансій в неукраїнських частинах і не на території України [14].

Незважаючи на імперську політику Тимчасового уряду щодо українського військового руху і боротьбу між автономницьким та самостійницьким табором навколо питання створення регулярних Збройних Сил, стихійна українізація військових училищ ще більше активізується. Так, в Одесі найорганізованіше проходила українізація офіцерської піхотної школи, начальником якої був генерал-майор М. Омелянович-Павленко [15, с.53]. У Миколаєвській Військовій Академії утворилася Українська академічна рада. Ця організація підтримувала постійні стосунки з Києвом і обмінювалася думками з приводу різних подій, що відбувалися в Петрограді [16, с.152].

Більш поміркованими стали погляди вищої військової влади щодо українізації російської армії після провалу наступу військ на Південно-Західному фронті у липні 1917 року. Він підтвердив, що в умовах розвалу російської армії під впливом більшовицької агітації, український рух був досить організуючим фактором. Тому генерал Л.Корнілов задовольнив прохання С.Петлюри переводити українців-офіцерів з різних частин в ті військові частини, які були призначені для українізації, замінюючи ними офіцерів-неукраїнців. А офіцери, які хотіли б самі перевестись до української дивізії, мусіли мати відповідні посвідчення від місцевої української військової громади. Телеграма про переведення офіцерів-українців була вислана із Ставки штабів Північного, Західного, Південно-Західного, Румунського і Кавказького фронтів [17, с.370].

Організацію перших національних військових закладів для підготовки Збройних Сил України було розпочато восени 1917 р. У вересні Український генеральний військовий комітет отримав дозвіл від Генерального Штабу на відкриття в Києві двох Українських піших шкіл прапорщиків і українських відділів при інженерній та артилерійській військових школах [18, с.35]. Вже у жовтні шкільний відділ УГВК встиг відкрити 1-шу українську школу прапорщиків (школу для майбутніх старшин). Це була українізована 2-га київська школа прапорщиків, яка нараховувала 500 осіб [19, с.118]. Також було завершено українізацію 5-ї київської школи прапорщиків, що містилася в будинках Київської духовної академії – на її місці відкрито 2-гу київську школу прапорщиків [20, с.7].

На початку листопада 1-шу українську школу прапорщиків було перетворено на Першу військову пішу школу ім. гетьмана Б.Хмельницького. У ній навчалася 600 осіб, [21, с.19]. До школи зараховувалися юнаки, що переважно мали закінчену середню освіту або ж освіту не менше як 6 класів гімназії. Юнацька школа мала два курси – молодший і старший [22, с.147]. Також у листопаді 1917 р. на основі 1-ї школи прапорщиків було організовано українську збірну школу прапорщиків, де могли завершити навчання юнаки-українці, що не

завершили її в київських російських військових школах та ті, що після більшовицького перевороту у Петрограді поверталися на Україну. Після закінчення навчання юнаки мали отримувати призначення на прапорщиків за наказом УГВК [20, с.8].

Проте перша і друга школа через бурхливі події кінця 1917 і початку 1918 рр. не давали жодного випуску молодих старшин. Перша школа частково була знищена під Крутами разом із студентським куренем, решта ж розпорошилася по інших військових частинах. Друга школа на заклик С.Петлюри приєдналася до Харківського коша слобідської України, в якому послужила за основу куреня Чорних гайдамаків.

У кінці 1917 р. шкільний відділ УГВК перетворився на головний уряд військових шкіл України з такими підрозділами: загальний, навчальний, інструкторський та господарський. Під час змагань за Київ усі співробітники головного уряду військових шкіл вступили до бойового куреня Вільного козацтва при Військовому Міністерстві, а пізніше через військові дії ця організація зовсім розпалася [20, с.8].

Після того, як 3 березня 1918 р. уряд УНР повернувся до Києва, організацію військового шкільництва треба було розпочинати заново. Насамперед було переіменовано головний уряд військових шкіл України на головну шкільну управу Військового Міністерства з такими відділами: загальним, навчальним, інструкторським та господарським. Також вводилися дві нові посади – генеральний старшина для інспекції військових шкіл (у справах військової підготовки) і полковник для інспекції військових шкіл (у справах національного виховання). Перед головною шкільною управою постало складне завдання: заснувати різні військові школи для майбутньої регулярної армії, а в першу чергу – створити повторні курси для старшин-українців-випускників колишніх російських шкіл. Передбачалося, що такі курси для старшин відновлять і доповнять їх військові знання, підтягнуть розхитану за рік революції дисципліну, дадуть систематичні початки українознавства та підвищать національну свідомість.

Першим практичним кроком на шляху реалізації цих завдань було виконання наказу військового міністра, отамана О.Жуковського про організацію і відкриття у Києві Інструкторської школи старшин та Інструкторської школи підстаршин. Головна шкільна управа активно приступила до організації обох шкіл. Для цього було використано тих старшин-українців, які до революції належали до кадрів численних російських військових шкіл та після більшовицького перевороту повернулися на Україну. Щоб забезпечити військові школи підручниками українською мовою, за наказом начальника Управи полковника О.Остаф'єва було відкрито друкарню.

В інструкторській школі старшин курс навчання тривав 4 місяці. Старшини перебували на повному інтернаті і щомісяця отримували стипендію 300 крб. У школі за час курсу викладалися усі ті військові дисципліни, як і в російських старшинських школах, але українською мовою. Крім того, викладався повний курс українознавства, який включав українську мову, граматику, історію та літературу. Витримавши іспити, старшина призначався в той чи інший полк.

Інструкторська школа складалася з чотирьох піших сотень, однієї кулеметної і однієї гарматної. Всі ці сотні мали той же особовий склад, як і в колишніх піших частинах російської армії. За підрахунками сотника С.Левченка $\frac{3}{4}$ учнівського контингенту сотні становили підпоручники і штабс-капітани колишньої російської армії – добрі стройовики та

фронтовики, а українські кадрові хорунжі були старшинами лише останнього випуску 1917 р. [23, с.125].

Інструкторська школа старшин мала статут, за основу якого був покладений російський (переклав на українську мову підполковник Ю.Капкан, командир Богданівського полку). За статутом усі команди у закладі мали віддаватися українською мовою. Також на досить високому рівні тут була поставлена шкільна справа. За наказом полковника О.Остаф'єва лектори відбиралися дуже ретельно. Лекційні заняття тривали до 12 год, а потім старшини проходили вишкіл. Навчання починалося з елементарних команд – так старшина міг добре засвоїти український статут. Крім того, кілька годин на тиждень сотні займалися у гімнастичному залі, а у вільний час – співали і молилися.

На зразок цієї школи була організована Інструкторська школа старшин. Заснована на місці колишньої Миколаївської артилерійської школи вона налічувала близько 1 300 осіб [20, с.10]. 11 березня 1918 р. відбулося урочисте відкриття школи, на якому було відправлено, вперше у Києві, молебень українською мовою. Військовий Міністр отаман О.Жуковський поздоровив школу з відкриттям.

В Інструкторській школі підстаршин навчання тривало два місяці. Заходами Головної шкільної управи було підготовлено навчальну програму для школи та спеціальну інструкцію, яка регламентувала внутрішнє життя закладу. За цією інструкцією все життя школи було ретельно регламентоване, тому її вихованці не мали часу на байдикування, а привчалися виконувати всі завдання у точно визначеному часі.

Обидві військові школи дуже потребували військової фахової літератури українською мовою. Тому при Шкільній управі було організовано редакційно-термінологічну комісію. Вона редагувала тексти лекцій, перекладених з російської на українську. Першим підручником, який видала Генеральна шкільна управа, був підручник загальної тактики. Свого часу його підготував для Київської Миколаївської пішої школи полковник Генерального Штабу О.Чернявський. Крім того, було відредаговано конспекти: “Тактика технічних військ”, “Польова артилерія” та “Польова фортифікація”. Управа видала граматику української мови в 2 частинах, яку спеціально для військових шкіл написав професор О.Курило [20, с.11].

Військовий Міністр О.Жуковський наказав Генеральній шкільній управі відкрити школу для старшин в Одесі. Проте німці не дозволили цього зробити.

Тобто, у 1917 – на початку 1918 рр. процес формування національної військової системи освіти відбувалося за такими головними напрямками:

- 1) українізація військових навчальних закладів колишньої Російської імперії;
- 2) відкриття нових національних військових шкіл;
- 3) розробка планів та програм для українських військових шкіл.

1. Євтимович В. Військо йде. Уривок зі споминів про березень 1917 р. в Києві. – Львів, 1937. 2. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів, 1995. 3. Нова Рада. – 1917. – 31 берез. 4. Нова Рада. – 1917. – 22 квіт. 5. Нова Рада. – 1917. – 9 квіт. 6. Нова Рада. – 1917. – 15 квіт. 7. Нова Рада. – 1917. – 15 квітня. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.57. оп.2, с.120, арк.7.зв. 8. Робітнича газета. – 1917. – 10 лип. 9. Нова Рада. – 1917. – 30 квітня. 10. Нова Рада. – 1917. – 22 квітня. 11. Нова Рада. – 1917. – 29 квіт. 12. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 7; // Український історик.

– 1987. – № 1–4. С.160–173. 13. *Нова Рада. – 1917. – 21 трав.* 14. *Нова Рада. – 1917. – 31 трав.* 15. *Тинченко Я. Михайло Омелянович-Павленко. Генерал армії УНР // Військо України. – 1996. – № 9–12. С.52–53.* 16. *Савченко В. Український рух у російських частинах у 1917 та 1918 рр. // За державність. – 1934. – Вип.4. С.145–160.* 17. *Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, – 1932. – Т.1.* 18. *Солдатенко В.Ф. Центральна рада та українізація армії // Укр іст. журн. – 1992. – № 6. – С.35.* 19. *Голубко В. Армія УНР. 1917–1918. – Львів, 1997.* 20. *Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.12. – С.7–11.* 21. *Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч.3. – С.18–22.* 22. *Гончаренко А. Бій під Крутами // За державність. – Варшава, 1938. – Вип.9. – С.145–153.* 23. *Левченко С. Інструкторська школа старшин // За державність. – Варшава, 1938. – Вип.8. – С.119–140.*

О.Г.Макарчук, В.С.Макарчук

ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США ЩОДО УКРАЇНИ (1918-1921 рр.).

© Макарчук О.Г., Макарчук В.С., 2000

Висвітлено політику Франції, Великобританії та США стосовно України в період 1918–1921рр.

The politics of France, Great Britain and USA concerning Ukraine during 1918–1921 are elucidated.

Емігрантський український історик М. Мандрика дав таку оцінку політики держав Антанти щодо України після жовтня 1917 р.: “Союзники, як показали пізніші події, пішли цілком на сторону “великої і неділимої” Росії і дали їй нагоду подолати Україну” [1]. Це, звичайно, дуже спрощена оцінка. Швидше можна говорити про те, що носії ідей реставрації великодержавної Росії зробили ставку на Антанту, а остання, в свою чергу, мала можливість вибору серед широкого спектру антибільшовицьких сил – як великодержавних, так і націоналістичних. Російські ж великодержавні сили справили враження більш перспективних.

На англо-французькій конференції в Парижі 9–10 (22–23 грудня) 1917 р. англійською стороною був винесений на розгляд меморандум, в якому зокрема вказувалося: “Нашим першим завданням повинно стати надання субсидій для реорганізації України, на утримання козаків та кавказьких військ. Якщо Франція візьме на себе фінансування України, ми знайдемо, можливо, засоби для інших намічених цілей. Ми пропонуємо, щоб Україна в цьому питанні залишалася полем діяльності Франції, а ми візьмемо на себе інші південно-східні області країни” [2]. А 10 [23] грудня була підписана секретна угода, за якою Франція отримувала в якості зони впливу Бесарабію, Україну, Крим.